

ORLAI GYÖRGYNIÉ*

Freckay János élete és munkássága

Freckay János talán a legismertebb a 20. századi magyar technikatörténészek közül. Azonban, tudomásom szerint, néhány nekrológon és lexikoncikken kívül nem jelent meg róla megemlékezés, méltatás – annak ellenére, hogy az egyes találmányok feldolgozásának irodalmi hivatkozásaiban és a mesterségek történeti leírásaiban máig is találkozunk nevével.

Freckay János szabómester gyermekeként 1841. május 1-jén született Pesten. Iskoláit is itt végezte, tanítói képesítést szerzett. Hivatását 6 évig gyakorolta, közben népnevelési cikkeket írt *Kay János* álnéven. 1864-ben tanítói képesítést nyert alreáliskolákra is. Ezt követően hírlapírói pályára lépett. A *Hon* című lapnak lett munkatársa (1866). Kezdetben az újság külföldi rovatát vezette, később segédszerkesztője lett. Amikor e folyóirat 1882. augusztus 31-i számában *Jókai Mór* főszerkesztő közli, hogy az újság egyesül az *Ellenőrrel*, s az új lapnak *Nemzet* lesz a címe (valójában nem igazi egyesülés, inkább beolvadás történt), Freckay állása is veszélybe kerül. Ezt támasztja alá *Jókai Mór* augusztus 5-i, *Trefort Ágoston*hoz írott levele is, amelyet *Mikszáth Kálmán*: „*Jókai Mór élete és kora*” c. könyvének II. kötetében olvashatunk. A levélben egyebek közt *Jókai Freckay* érdekében a következőket írja: „Kérlek légy kegyes, azt az igen derék, szorgalmas és hűséges emberünket arra az állásra alkalmazni, mely rendelkezésedre áll s melyet ő egész tehetsége és tanulmánya szerint legjobban be tudna tölteni.” Nem tudjuk, volt-e része *Trefort* miniszternek abban, hogy *Freckay* hamarosan a kereskedelemügyi minisztériumba került. Annyi bizonyos, hogy 1882 őszétől a kereskedelmi minisztérium szabadalmi levéltár és védlajstromozó hivatalában levéltáros lett, 10 év múlva könyv- és térképtári igazgatóvá lépett elő, majd 1896-ban az akkor alakult Magyar Szabadalmi Hivatalnak segédhivatali főigazgatójává nevezték ki. Itt dolgozott nyugdíjazásáig, 1913-ig. E munkaköréhez kapcsolódóan 1883-tól 1896 februárjáig szerkesztette a *Találmányok Leírását*, majd 1896 júniusától 1919. október 14-én bekövetkezett haláláig a *Szabadalmi Közlönyt* és ennek horvát nyelvű kiadását, a *Povlasticni Viestnik*-et is. 1883-ban a Magyar Tudományos Akadémia Nyelvtudományi Bizottságának segédtagjává választották. A Magyar Nyelvőrnek is hosszú időn keresztül munkatársa volt.

Életének első felében hírlapírói munkásságán kívül szépirodalommal is foglalkozott. Az ő fordításában jelent meg (1874) *Berthold Auerbach*: „*Walfried*” c. háromkötetes könyve és *Walter Scott*: „*Peveiril lovag*” c. műve.

* Országos Műszaki Múzeum, 1117 Budapest, Kaposvár u. 13–15.

Már az eddigiek is gazdag, termékeny életet rajzolnak elénk, pedig még nem esett szó szakirodalmi könyveiről. Még hírlapírói pályája során figyelmét felkeltette a technikatörténet is. Szakirodalmi könyvei közül egyik legjelentősebb alkotása: a **Találmányok könyve. Ismeretek a kézmű- és műipar mezejéről**. A Franklin Társulat kiadásában 1877–79 között jelent meg, 4 kötetben. E mű a technikai ismeretterjesztésnek páratlanul gazdag példája. A szerzőt a könyv megírásában a kibontakozó iparmozgalom, az 1872. évi ipartörvénnyel beköszöntő iparszabadság, s a korábbi világtárlatok eredményei ösztönözték. A bemutatott példákkal, alkotásokkal a hazai iparosságot kívánta buzdítani. Frecskay nemcsak saját korának szinte teljes termelési technikáját ismerteti, hanem egy szétágazó technikai művelődéstörténetet is ad, ahogy ő nevezi: „történelmi böngészetet”. Az anyagok és feldolgozásuk történetének ismertetésében az ókorig megy vissza. A szorosán vett témakörön túl kitér pl. a nemesfémeknél a pénzverésre, a finomsági vizsgálatokra és jelekre, a papírgyártásnál a bankjegyekre is. A felhasznált irodalom jegyzékéből megtudjuk, hogy elsősorban a német szakirodalom szolgált forrásul. A gazdagon illusztrált könyv nagy érdeme, hogy a tárgyak és technikák magyarországi múltját és előfordulását is megtaláljuk benne.

Másik, igen jelentős szakterülete a magyar nyelvészet volt. Az ipar magyar szaknyelvének kialakításán fáradozott. 35 évi munkájának eredményeként született meg könyv formájában a **Mesterségek szótára**. A könyv megjelenése valóban hírértékű volt, mivel a Magyar Tudományos Akadémia már 1832–35 között megkezdte a „mesteremberek között divatozó mészavak” gyűjtését. Azonban e gyűjtés abbamaradt. A folytatást az Akadémia Nyelvtudományi Bizottsága 50 évvel később, 1882-ben újból elhatározta. A következő évben *Hunfalvy Pál*, a bizottság elnöke és *Budenz József* előadó felhívással fordult az ipartestületekhez. Ebben az iparosokat hazafiságukra hivatkozva felkérték, hogy a műhelyekben eltemetett mesterszavakat gyűjtsék össze. Az 1200 példányban szétküldött kérdőívek mellé az asztalos szakmából egy mintaívet is csatoltak.

Minden igyekezet ellenére ez sem hozta meg a kívánt eredményt. A mintegy 200 visszatérkezett kérdőív kb. 40 tartalmazott csak értékelhető választ. Voltak, akik visszairányították, vagy közölték, hogy nem fizetnek elő, ami azt mutatja, hogy ez esetben el sem olvasták. Volt olyan megjegyzés is, hogy „mi mindent magyarul nevezünk”, mivel nem tudták, hogy mesterségük szavai német eredetűek, vagy hogy szerszámaiknak, eszközeiknek és munkálataiknak eredeti magyar neve nincs. Ilyen előzmények után az Akadémia Frecskay Jánost bízta meg a munka folytatásával és elvégzésével, abból a megfontolásból, hogy amit a Találmányok Könyvében és az eddig nem említett Mesterségek könyvtára 3 kötetében megkezdett, a Mesterségek szótárában folytassa. Az eddig megjelent munkáiban is foglalkozott e problémával, s tapasztalta, hogy mekkora nehézséget jelentett könyvei megírásában a megfelelő mészavak hiánya. Átnézte a különböző szótárakat, a Nyelvőr szógyűjteményeit és meggyőződött arról, hogy a népnyelv igen gazdag olyan szavakban, amelyek önmagukban vagy átvitt értelemben is alkalmasak új magyar szók alkotására. A kereskedelmi miniszter engedélyével két alkalommal tanulmányúton is járt, először Erdélyben és az Alföldön, majd a Dunántúlon. Így sok iparos műhelyében is megfordulhatott, keresve a megfelelő magyar szót.

Freccskay e szép feladat végzése közben anyagi nehézségekkel is küzdött. Ez is hozzájárult ahhoz, hogy a munka elhúzódott.

Anyagi nehézségek merülhettek fel a könyvkiadásnál is, mert, mint a Ganz és Társa Gépgyár Részvénytársulatnak az Akadémiai Értesítő 1890. évfolyamában közölt levelében olvashatjuk:

„Úgy értesültünk, hogy M. Tud. Akadémia Freccskay János úrral mesterszótárt készített s hogy a munka gyors megjelenése a költségeken múlik.

Mint iparvállalat régóta és nagyon is érezzük egy mindenre kiterjedő és minden tekintetben megbízható magyar mesterszótár híját, örömmel üdvözöljük tehát ez új vállalatot, és jóságával eleve is meg vagyunk győződve, mert az Akadémia hivatott szakembert gyámolít munkájában.

Hogy pedig e szép munka megjelenését mi is elősegítsük, ide csatolunk 200 azaz kettőszáz forintot, kérve, hogy e csekély összeget a mű költségeinek fődözötéhez csatolni szíveskedjenek.”...

A szótár először füzetes kiadvány alakjában látott napvilágot. Az egyes füzetek megjelenésekor a szaksajtó azonnal reagált. Pl. az Első Magyar Kalapos Ujság; s az ipartestület lapja, a Magyar Ipar

és a Magyar Nyomdászat is melegen üdvözölte. Hatását igazolja, hogy a nyomdászati füzet megjelenése után nem sokkal *Pusztai Ferenc* 1902-ben kiadott Nyomdászati enciklopédiájában már kivétel nélkül megtalálhatók a Frecskay által közölt mesterszók is.

Végül az 1912-es évben vált lehetővé a teljes munka megjelenése. *Hornyánszky Viktor* nyomdájában készült, terjedelme: 751 oldal. A művet a szerző szótárnak nevezi, holott jóval többről van szó, mint amit a könyv főcíme elárul. Csak az alcíméből tudjuk meg, hogy a mű I. része ötven iparág leírását is tartalmazza, s csak a II. rész az igazi szótár: ezen iparágak összesített magyar-német és német-magyar szótára.

Az első rész sorra veszi az ötven iparágat az aranyozó és aranyverő művességtől a takácsmesterségig. Egy-egy mesterség bemutatásakor a szerző megismertet az adott mesterség fogalmával, anyagaival, eszközeivel, készítményeivel. A leírás tömörsége ellenére még a laikus olvasó is egy műhelyben érzi magát, ahol lépésről lépésre ismerkedik meg a fortélyokkal. A mondatba foglalt műszavak dőlt betűkkel vannak szedve, utána zárójelben olvashatjuk a többnyire német nyelvű megfelelőjüket.

A könyv előszavában Frecskay 4 oldalon keresztül jegyzékben közli azokat a szavakat, amelyek magá alkotott vagy amelyek már megvoltak korábban is, de alkalmazásuk és jelentésük új. Ezek közül pl. néhányat ma is használunk: mint a kőműves szakmából a hézagol szót, az ácsszakmából az ácsszerű vagy a fődém szavakat, a fazekasok szakszavai közül az öblös edény, lekerekít, formába szorítás, alakíthatóság szavakat. Köztudott, hogy a nyomdászatban ma is sok német kifejezéssel élünk, de Frecskay Jánosnak köszönhetjük a rendfa, arányosító, ritkító, sorjázó, fattyú vagy árvasor és mesterszedés főneveket.

A könyv célja a magyarosítás, de nem minden áron! A szerző is használja a meghonosodott idegen szavakat, pl. a szabómesterségnél olvashatjuk, hogy a szmoking, az angol „smoke” – egyik jelentése: füst – szóból származik. E viseletet többnyire olyan alkalmakkor vették fel, ha dohányzó, füstölő férfitársaságba mentek benne. A havelok és a raglán kabát egy-egy angol tábornok nevét viseli.

A lábjegyzetből azt is megtudhatjuk, hogy a lapos, zsinóros díszítésre a magyar sújtás szót a franciák tőlünk kölcsönözték, s lett a francia nyelvben a magyar sújtásból *soutache*.

A könyv második részében először a mesterségek egybefoglalt magyar-német szótára következik 188 B/5-ös oldalon, itt jelezve, hogy mely mesterséghez tartozik a szó. Ezt követi a német-magyar szótári rész.

A nyelvészek a füzetes kiadás idején hallgattak. Először csak a könyv megjelenésekor szólaltak meg. *Simonyi Zsigmond*, a Magyar Nyelvőr szerkesztője és kiadója „Események a nyelvművelés terén” cím alatt a következőket írja:

„Talán nem túlzás, ha e szótár megjelenését eseménynek mondom, és bizonyára a Magyar Nyelvőrnek kötelessége első sorban, hogy ez eseményt örömmel üdvözölje s a szerzőnek az elismerés koszorúját nyújtsa.

...a hazai műhelyek nyelvében valóságos bábeli zavar uralkodik. S ha ellátogatunk egy-egy magyar műhelybe, ... olyan ... kifejezéseket hallunk, amelyekre szemünk-szánk eláll... A kárpitos-műhelyben azt halljuk, hogy a szórt harejgerrel húzzák, dupla-spiccel varrnak, a szeget gasz-fusszal húzzák ki, cvikk-canglival fogják meg a tárgyat, spic-hamerral kalapácsolnak, vagy a prakerral” ...

Láthatjuk, hogy milyen nagy szükség volt a magyar mesterszavakra és kifejezésekre!

Befejezésül egy aktualitás: a Nemzeti Kulturális Alap ez év őszén Digitális Nyelvújítási Pályázatot hirdetett, a számítástechnikában gyakran használt: e-mail, server, file, port, ftp (eftépézni), boot (bootolás), link (linkelés) és további 14 angol szó, illetve kifejezés magyarosítására.

Reméljük, e probléma megoldása kapcsán megismerkedhetünk a XX. század végének Frecskay Jánosával!